

DE ROTTERDAMSE JODEN TIJDENS DE BEZETTING

door H. J. VALK

HET lot der Rotterdamse Joden tijdens de Duitse bezetting heeft zich nauwelijks onderscheiden van dat der Joden in het overige Nederland. Toch zijn er plaatselijke bijzonderheden, welke een afzonderlijke behandeling rechtvaardigen.

De Joodse Gemeente te Rotterdam had in de Meidagen van 1940 gevoelige verliezen geleden. Haar beide synagogen, aan de Boompjes en aan de Gedempte Botersloot, werden door het vuur verwoest. De synagoge aan de Boompjes, die op Vrijdag 8 Juli 1725 was ingewijd en een der mooiste synagogen van West Europa was, had haar rol eigenlijk reeds uitgespeeld. De Boompjes lagen immers ver buiten de woonwijken en daarom werd sinds lang een verplaatsing van het Joodse religieuze centrum wenselijk geacht. In 1938 was besloten het bedehuis aan de Gedempte Botersloot uit te breiden en tot een middelpunt van het Joodse godsdienstige leven te maken. Wel bleef, na het ingebruiknemen van de verbouwde synagoge aan de Gedempte Botersloot de tempel aan de Boompjes behouden en opende zijn poorten nog voor de gelovigen op feestdagen. Het gebouw stond op de lijst van de Vereniging voor Monumentenzorg. Bij de verwoesting ging mede verloren een schat van zilveren rituele voorwerpen. Het fraaie herenhuis Wijnhaven 62, waarin in de 17de eeuw door Abraham Gilles Lopez de Pinto een leerschool was gevestigd „voor allen die behoefte gevoelden hun kennis van Bijbel en Talmud te vermeerderen”, overleefde de ramp al evenmin.

Na Mei 1940 hebben de Joden nog een tijdlang hun godsdienstige plechtigheden gehouden in de kleine synagoge van het Gesticht voor Israelitische Oudelieden, Claes de Vrieselaan 70, en in het bedehuis in de Joost van Geelstraat. Dit laatste gebouw bleef in de oorlog gespaard en na de bevrijding zijn de overgebleven en weer opgedoken Joden hier bijeengekomen voor het vervullen van hun religieuze plichten.

Een reeks bijzondere culturele Zondagmiddagdiensten werd in het voorjaar van 1942 georganiseerd in de synagoge in de Joost van Geelstraat, alwaar verscheidene geestelijken, ook van buiten Rotterdam, het woord voerden. Op Zondag 1 Maart werd de

reeks geopend met een dienst, waarin opperrabijn A. B. N. Davids sprak over „Wat zegt Psalm 145 ons nu”. De belangstelling was groot.

Er werden ook lessen gegeven in Joodse ethiek, in de Hebreeuwse taal en in de Joodse geschiedenis, terwijl daarnaast lezingen werden gehouden.

Begin 1942, toen de Joden niet meer van openbare badhuizen gebruik mochten maken, werd het Joodse kerkelijke bad aan de Gedempte Botersloot weer opengesteld. Handdoeken en zeep werden niet verstrekt.

Toen de Duitsers Nederland binnenvielen, leefden te Rotterdam ongeveer 12000 Joden. Gedoopten werden niet tot de Joden gerekend. Voor de Duitsers was evenwel de afstamming beslissend en reeds spoedig moest ieder, die van Joodse afstamming, Jood, driekwart-Jood, half-Jood of éénkwart-Jood was, zich ten stadhuize melden, alwaar hij, tegen betaling van één gulden per persoon, een geel kaartje verkreeg, waaruit bleek dat hij was geregistreerd.

In het najaar van 1940 werd ter behartiging van de Joodse belangen een landelijke Coördinatie Commissie opgericht. Van de Rotterdamse afdeling vormden het bestuur dr Hendrik Cohen, een bekend apotheker (in het concentratiekamp te Belsen overleden), mr M. L. van den Berg en mr J. Slijper. Deze afdeling moest haar werkzaamheden staken omstreeks October 1941, nadat Senator dr Böhmcker, Beauftragter van de Rijkscommissaris voor Amsterdam, en Sturmbannführer Lages, Befehlshaber der Sicherheitspolizei, aan de Joodse Raad voor Amsterdam hadden medegedeeld dat zijn werkterrein in het vervolg heel Nederland zou zijn. Tot „Obmann” voor Rotterdam werd benoemd de heer M. Zilvermit. Het Rotterdamse Bureau, dat de belangen der Joden in het zuidelijk deel van Zuid-Holland had te behartigen, bestond uit de zelfde heren, die de Rotterdamse Coördinatie Commissie hadden geleid.

De Joodse Raad vestigde zich in het Joodse Weeshuis, Mathe-nesserlaan 208, en in het oude kantoor van de Joodse liefdadigheidsvereniging „Montefiore” in de Van Speykstraat. Aanvankelijk gaf men alleen voorlichting. Tred houdend met de steeds nieuwe en fellere anti-Joodse maatregelen der bezetters, breidden de werkzaamheden van de Joodse Raad zich uit; in de eerste

plaats betrof het nu financiële steun aan de vele Joden, die hun bron van inkomsten verloren hadden.

Op 16 Maart 1942 verplaatste de Joodse Raad zijn zetel naar Essenburgsingel 24 B. Toen einde Juli 1942 de deportaties begonnen waren, werd het secretariaat tijdelijk gevestigd in de school aan de Molenwaterweg; dag en nacht heerste hier toen een onbeschrijfelijke drukte.

Diverse afdelingen zijn in die periode gevormd, zoals de afdeling Voorlichting, welke inlichtingen verstrekke betreffende de diverse verordeningen der Duitsers, en onder leiding stond van mr M. Franken en mr M. L. Weyl. Voorts de Verzorgingsdienst onder de heer M. van Buren, naderhand de heer H. J. Valk; de Loodsdienst, die de vertrekkenden in de loods in de Stieltjesstraat terzijde stond, onder de heer L. Cohen; de afdeling Sociale Zorg, welke zich om de achtergeblevenen bekommerde, onder de heer F. Wessel. Een onderafdeling van Sociale Zorg was de z.g.n. afdeling „I” (Illegaal), onder mejuffrouw Fie Hartog, die met enige vertrouwde medewerkers hulp verleende bij het onderduiken.

Van deze afdelingen is de Verzorgingsdienst geleidelijk de omvangrijkste geworden. Zij hielp hen, die weg moesten, aan uitrusting, voedsel en geneesmiddelen. Via haar werden maandenlang twee maal per week per vrachtauto honderden pakjes levensmiddelen naar het kamp te Westerbork gezonden. Toen het steeds moeilijker werd de voor de vertrekkenden en voor de in de kampen vertoevenden benodigde kleren, schoenen, enz. met behulp van giften en van een toegestane inzameling, bijeen te krijgen, werd in een schoolgebouw in de Mauritsstraat een atelier ingericht voor het maken van overhemden, ondergoed, wanten, petten, enz. Een aantal Joodse schoenmakers waren hier eveneens werkzaam. In de in dit gebouw ingerichte keuken werd trouw voor Westerbork gekookt. In papieren bekertjes werden slaatjes, peulvruchten e.d. naar het kamp gezonden. In April 1943 werd dit inmiddels reeds geslonken bedrijf overgebracht naar Statenweg 195, waar het tot het einde van dat jaar bleef. Vervolgens werd het weinige, dat er toen nog van was overgebleven, in het kantoor van de Joodse Raad aan de Essenburgsingel ondergebracht. In December 1943 moest de Verzorgingsdienst zijn werkzaamheden noodgedwongen tot een minimum beperken

wegens het verbod om pakjes te verzenden naar Westerbork.

Een reeks van tegen de Joden gerichte maatregelen vond haar weerslag te Rotterdam. Begin September 1940 werden de buitenlandse Joden, die zich na Januari 1933 hier hadden gevestigd, „om veiligheidsredenen” gedwongen het kustgebied te verlaten. Te Rotterdam waren zij vrij talrijk. Binnen 3 dagen moesten zij de stad verlaten en konden meestal in hun haast slechts het allernoodzakelijkste medenemen.

De volgende beschikkingen waren die van de opheffing der z.g.n. „joodse zaken”, de „zuivering” het het ambtenarencorps, het verbod voor Joodse geneesheren en advocaten om niet-Joden van dienst te zijn, het gebod tot inlevering van radiotoestellen, het verblijfsverbod in parken, koffiehuisen, slaap- en restauratiewagens, schouwburgen, bioscopen, zwembaden, bibliotheken, musea, enz., het verbod om zich in woningen van niet-Joden op te houden, om kapperszaken te betreden, om gebruik te maken van openbare vervoermiddelen, om een aantal beroepen uit te oefenen. Op 29 April 1942 werd de verordening inzake de „Jodenster” gepubliceerd. In het voorjaar van 1943 moesten de Joden in de provincies Friesland, Drente, Groningen, Overijssel, Gelderland, Noordbrabant en Zeeland zich naar het kamp te Vught begeven. Een maand later (23 April 1943) werden de drie verdere provincies (dus ook Zuid-Holland), met uitzondering nog van de stad Amsterdam, „gezuiverd”.

Tot de grote vakantie van 1942 konden Joodse kinderen ongehinderd alle scholen bezoeken. In September van dat jaar werd hun echter het bezoek der openbare scholen ontzegd en moesten door de Joodse Raad, met behulp van het Gemeentebestuur, in een minimum van tijd de nodige Joodse onderwijsinstellingen in het leven worden geroepen. In het door de gemeente Rotterdam hiervoor beschikbaar gestelde schoolgebouw aan de Molenwaterweg werden twee lagere scholen (A. 227 en A. 229), onder leiding van mejuffrouw L. Isaacs en de heer L. Preger, als ook een Mulo-school, onder leiding van de heer D. Levie, ondergebracht. De lagere school A. 230 werd gevestigd in Rotterdam-Zuid, onder leiding van de heer M. Frenk. Het Gemeentelijke Joodse Lyceum, waarin de leerlingen van H.B.S., Gymnasium en Lyceum werden verenigd, werd gevestigd in de Jeruzalemstraat.

Dr S. Wijnberg werd rector van deze instelling. Uit een statistiek van 22 October 1942, toen reeds c. 7500 Joden weggevoerd of ondergedoken waren, blijkt het volgende over het bezoek van deze scholen:

G.L.O. – A. 227.

Leerlingen: 1ste klas 19; 2de klas 13; 3de klas 11; 4de klas 17;
5de klas 20; 6de klas 13. Totaal 93 leerlingen.
Schoollokalen: 3.

G.L.O. – A. 229.

Leerlingen: 1ste klas 11; 2de klas 15; 3de klas 12; 4de klas 16;
5de klas 18; 6de klas 15. Totaal 87 leerlingen.
Schoollokalen: 6.

G.L.O. – A. 230.

Leerlingen: 1ste klas 4; 2de klas 2; 3de klas 3; 4de klas 8;
5de klas 2; 6de klas 3. Totaal 22 leerlingen.
Schoollokalen: 1.

U.L.O.

Leerlingen: 1ste klas 14; 2de klas 4; 3de klas 4; 4de klas 3.
Totaal 25 leerlingen.
Schoollokalen: 4.

Lyceum.

Leerlingen: 1ste klas 15; 2de klas 13; 3de klas Gymn. 5; 4de
klas Gymn. 2; 3de klas H.B.S. 2; 5de klas H.B.S.-A.
2. Totaal: 39 leerlingen.
Schoollokalen: 12.

Op de Joodse Ambachtsschool waren nog slechts 5 leerlingen. Directeur was dr J. Kropveld. Behalve de directeur waren er nog 6 leerkrachten. Het aantal schoollokalen bedroeg 6.

De Nijverheidsschool voor Meisjes (Mauritsstraat 68) had 4 leerlingen in de 1ste klas en 11 leerlingen in de 2de klas. Les werd gegeven door mejuffrouw E. J. M. Vles.

Al deze scholen zijn geleidelijk uitgestorven. Het aantal leerkrachten en het aantal leerlingen slonken. Zij werden weggevoerd of doken onder. Er werd ook druk gespijbeld, mede omdat het vaak een onbegonnen werk was voor de kinderen om de scholen te bezoeken, terwijl zij van hun fietsen waren beroofd en het gebruik van de tram hun was verboden.

Sedert Maart 1942 werd er een Middenstandscursus, welke opleidde voor het examen 1943 gegeven.

Toen tal van beroepen voor Joden waren uitgesloten en het voor menigeen moeilijker was geworden een bestaan te vinden, had de Coördinatie Commissie besloten tot herscholing van mannen en vrouwen over te gaan; later organiseerde de J.C.B. (Joodse Centrale voor Beroepsopleiding) diverse cursussen o.a. voor autotechnici en lassers. Op een terrein nabij de Joodse begraafplaats aan het Toepad werd een proefveld voor aspirant-tuiniers beschikbaar gesteld, waar velen werkten.

Onder auspiciën van prof. dr N. J. Polak is gedurende één jaar een cursus gegeven aan de Joodse studenten van de Economische Hogeschool, die volkomen gelijkwaardig was te achten aan de ter Hogeschool gegeven colleges. Deze studenten zouden, zonder verder college te behoeven te lopen, het candidaatsexamen hebben kunnen doen. Deze cursus werd bezocht door tien studenten.

Het eerste bedrijf van de eigenlijke tragedie der Nederlandse Joden speelde te Amsterdam, toen daar in Juni 1942 begonnen werd met het „oppakken” der Joden op grote schaal. De Joden der hoofdstad werden opgeroepen zich „onder politie-toezicht ter keuring naar Westerbork” te begeven. Enige weken later, eind Juli 1942, kwam Rotterdam aan de beurt. De „Zentralstelle für jüdische Auswanderung Amsterdam” zond aan de Joden te Rotterdam een oproeping van de volgende inhoud: „U moet zich voor eventuele deelname aan een, onder politietoezicht staande, werkverruiming in Duitsland voor persoonsonderzoek en geneeskundige keuring naar het doorgangskamp Westerbork, station Hooghalen, begeven. Daartoe moet u op 30 Juli 1942 om 18 uur op de verzamelplaats Rotterdam Entrepotstraat, Loods 24, aanwezig zijn”.

Oorspronkelijk gold de oproeping slechts voor hen, die ten hoogste 40 jaar oud waren. Aan de zieken werd in die tijd ook nog uitstel verleend. Maar geleidelijk hebben vrijwel alle Rotterdamse Joden de droeve reis naar de loods 24 op het terrein van de Gemeentelijke Handelsinrichtingen moeten maken. Voor het eerste transport waren ongeveer 2000 personen opgeroepen. Er werden ca. 150 vrijstellingen verleend, op grond van werkzaam-

heden voor de Joodse Raad, welke zijn personeel ijlings uitbreidde van ca. 20 tot ca. 300, later ruim 400 employés (zij, die na Juli 1942 werden aangesteld kregen slechts vergoeding in de vorm van steunuitkering). Ook geneesheren, die nog noodzakelijk waren voor de Joodse samenleving, mochten nog blijven. Van de 2000 opgeroepen verschenen er 1120. Het tweede transport vertrok drie dagen later: er waren 2000 opgeroepen, er verschenen er 800. Voor het derde transport werden eveneens 2000 Joden ontboden, er kwamen er 520.

Vertegenwoordigers van de Joodse Raad waren steeds weer in de loods aanwezig om aan de vertrekkenden de helpende hand te bieden. Dat zovelen niet aan de oproeping gehoor gaven en trachtten onder te duiken, wekte natuurlijk grote ontevredenheid in het hoofdkwartier van Gestapo en S.S. aan de Heemraads-singel. Men besloot toen om de Joden op straat op te pakken en uit de huizen te halen. De straatactie op 9 October 1942 leverde niet veel op – veelal werden de sterdragers door voorbijgangers gewaarschuwd voor het gevaar. Op 3 en 8/9 October hadden razzia's in de huizen plaats, waarbij ook de Nederlandse politie ingeschakeld werd. Wanneer de Duitsers en de agenten in de woning stonden, dan kreeg het slachtoffer 10 of 20 minuten tijd om zijn boeltje te pakken. In trams en autobussen werden de Joden naar de loods vervoerd.

Op 3 October was er nog een transport vrouwen en kinderen, van wie de mannen en vaders in z.g.n. werkkampen aan de arbeid waren. Zij waren daar tewerkgesteld na een keuring, in Augustus, in een vervallen schoolgebouw in de Van Speykstraat. De gemengd gehuwden, die waren goedgekeurd, hadden toen tot nader order vrijstelling gekregen. De tewerkgestelden in het kamp Avegoor te Ellecom werden ergerlijk verwaarloosd en mishandeld door een groep Nederlandse S.S., die daar opgeleid werd in de mishandelingsmethoden, die in de Duitse concentratiekampen gebruikelijk waren. Op 2 October zijn de tewerkgestelden van uit de werkkampen doorgezonden naar Westerbork, om vervolgens, met hun inmiddels uit hun woningen gehaalde familieleden, de reis in oostelijke richting te aanvaarden.

De gemengd gehuwden werden in Juni 1944 opgeroepen om te werk te worden gesteld op het vliegveld Havelte in Drente. Een keuring vond plaats in de school op het Boschpolderplein, welke

er veel beter uitzag dan die in de Van Speykstraat. De goed-gekeurden bleven aanvankelijk te Rotterdam, waar zij werden gebruikt voor de uitvoering van het „bos- en parkplan” in het Kralingse Bos, onder leiding van de Nederlandse Heide Maatschappij. De behandeling was goed. Te Havelte was deze slechter en bovendien was men daar voortdurend blootgesteld aan de bommen, waarmee de geallieerde vliegers het terrein bestookten. Velen zagen kans om vandaar te deserteren.

Na October 1942 heerste te Rotterdam een zekere rust tot 26 Februari 1943. Op die dag werden het Joodse Ziekenhuis aan de Schietbaanlaan, het aangrenzende Gesticht voor Oudelieden aan de Claes de Vrieselaan en het Joodse Weeshuis aan de Mathe-nesserlaan ontruimd door de Nederlandse W.A. en de Sicherheitsdienst. In deze drie instellingen waren op dat tijdstip ongeveer 250 personen ondergebracht. Zelfs de zieken, die zich in levensgevaar bevonden, werden op de vrachtauto's geladen. Eén enkele patiënte, wier toestand vrijwel hopeloos was, is later uit de loods naar een ander ziekenhuis vervoerd en daar overleden. Op de ochtend, waarop de W.A.-mannen het Ziekenhuis bezetten, slaagde men er in de directeur, dr M. Elzas, te waarschuwen. Dr Elzas deed zijn plicht, bleef niet thuis, dook niet onder, maar ging onmiddellijk naar het Ziekenhuis en vertrok met zijn patiënten in ballingschap. Via Westerbork, Barneveld en Theresienstadt is hij naderhand in Nederland teruggekeerd.

De nodige geneesmiddelen mochten de zieken niet meenemen. Wat er aan medicijnen en andere voorraden in het Ziekenhuis gevonden werd, werd in beslag genomen en naar elders gebracht. En toen Joden en voorraden uit het gebouw waren verwijderd, trokken de W.A.-mannen in gesloten gelederen zingend weer de straat op...

Na de ontruiming van Ziekenhuis, Gesticht voor Oudelieden en Weeshuis was het aantal Joden te Rotterdam geslonken tot op een minimum. De meeste medewerkers van de Joodse Raad, voor zover nog aanwezig, werden zes weken later weggehaald. De Portugese Joden volgden in de zomer van 1943 en eind September moesten dr Hendrik Cohen en mr M. L. van den Berg de reis naar Westerbork aanvaarden. Alleen de gemengd gehuwden

bleven toen over. De leiding van de Joodse Raad berustte vanaf dit ogenblik o.a. in handen van mr A. Wolfsbergen, die spoedig door de S.D., wegens het verlenen van hulp aan ondergedokenen, werd weggevoerd en in het beruchte kamp te Auschwitz is overleden.

In het tijdperk, waarin de Nederlandse Joden in groten getale werden gedeporteerd, werden door de „Zentralstelle” voor bepaalde categorieën alsnog uitzonderingen gemaakt. De betreffende Joden werden naar Amsterdam ontboden en kregen daar in de residentie van de Zentralstelle für jüdische Auswanderung, op het Adama van Scheltemaplein, een stempel op hun persoonsbewijs, vermeldend, dat zij „bis auf Weiteres” vrij waren van „Arbeitseinsatz”. De stempels waren genummerd en voor elke categorie bestond een aparte serie: de gedoopten hadden nummers boven de 20.000, de leden van de Joodse Raad boven de 80.000 en de gemengd gehuwden boven de 100.000. Tot de verdere categorieën behoorden o.a. diamantslijpers, bontbewerkers, handelaren in lompen – beroepen, welke bepaalde voordelen voor de bezetter konden opleveren. Behalve de gemengd gehuwden kwamen zij evenwel tenslotte allen in Westerbork terecht.

Het is genoegzaam bekend hoe de Nederlandse Joden in het algemeen geleden hebben, aan welk een vernederende en onmenselijke behandeling zij zich hebben moeten onderwerpen. De Rotterdamse Joden hebben hiervan ruimschoots hun deel gehad. Het overgrote deel heeft de hel der concentratiekampen niet overleefd. Slechts enkelen zijn na de oorlog teruggekeerd. Anderen zijn in de tijd van vervolging ondergedoken. Vele Rotterdammers hebben hun Joodse medeburgers geholpen, zo veel als in hun vermogen lag, hebben helaas voor hun Joods-gezinde houding ook moeten boeten in gevangenis en concentratiekamp en er zijn er, die daar hun leven hebben gelaten.

Het aantal Joden te Rotterdam is gedecimeerd. Wij kunnen slechts hopen, dat de thans levende Joden voortaan lief en leed hunner stad met de overige bevolking zullen delen. De Joden hebben in het commerciële en het intellectuele leven van Rotterdam vaak een belangrijke rol gespeeld. Mogen zij ook in de toekomst nuttige elementen van de Rotterdamse samenleving zijn en blijven.

GENEUGTEN VAN CROOSWIJK

Cornelis van der Burgh hospus in t huys alwaer uythangt „Is dit in Krooswijck? Jaa 't” en zijn schoondochter Cornelia van Thiel oud ca. 22 jaar en Delia Beels dienstmaagd oud c. 22 jaar mede wonende aldaar, verclaren ten verzoeke van Petronella Ickwilders huysvrouw van Sr Marthen de Moy ende Maria van Claveren, huysvrouw van Pieter Nieuwpoort, hoe waer is, dat op Woonsdag den 8en April des jaers 1676 des middaghs de klokke ontrent halff twaelf uuren tot hennen huysse sijn gekomen twee Juffrouwen, dewelcke aen den comparant hebben gevraeght, off hij haer met een schotel eeten soude konnen accomoderen, daerop hij heeft geantwoort: Ja; ende verders gevraeght wat dat sij beliefden te hebben geschapt, op 'twelcke deselve Juffrouwen hebben geseght: een salmtje met een eijtje en een roomptje, soo gij het ons komt beschicken. 't Gunt de comparant heeft geseght van Jaa en heeft hij doen wederom gevraeght hoe sterck dat sij souden wesen, ofte met hoeveel personen? Daerop de voorss. Juffrouwen hebben gerepliceert: vooreerst met haar twee, maer datter dan nogh wel meer geseltschap off personen moghten bijkomen; dat de gemelte Juffrouwen doen voorts na boven op de kamer, hebbende sijn uytzicht op de Rotte ende de Rotte wegh ofte kade tot Rotterdam toe, sijn gegaen, alwaer hij comparant haerluyden heeft verschafft, soo van eeten als drincken, 't gene sij begeerden. Verclarende de comparante Cornelia van Thiel dat sij onderwijlen het eeten van de voorss. Juffrouwen op de voorss. kamer bij deselve is geweest ende dat sij alsdoen heeft gehoord en gesien, dat de oudste van deselve Juffrouwen o.a. tegens haer seijde, dat de voorseijde kamer een lughtige en pleijsierige kamer was en met eenen gevraeght, off daer geen jongh geseltschap van Monsieurs en anderen temets en quam en haer divertissement en vermaack namen en ofter altemets niet een avontuurtje was, daerop sij comparante seijde, dat daer wel jongh geselschap quam maar dat het nogh vroegh was; verclarende dat na verloop van weijnigh tijdt de outste van de voorseijde Juffrouwen hem heeft gevraeght wat dat sij verteert hadden. Dat hij daerop heeft geantwoort dat hij 't niet en wist en dat hij 't soude gaen sien, gelijk hij heeft gedaen en wederom bij de Juffrouwen gecomen sijnde 't selve haer geseght, waervan de jonghste gelt uyt haer sack haelde in haer

schoot legde ende de outste ondertusschen hem comparant vraeghde off daer altemets geen geselschap van jonge Messieurs en quam om te eeten. Waerop hij comparant hebbende geantwoort Jaa, maer dat het nogh vroegh ende de beurs nogh niet ter deegh aff en was, heeft de outste in 't frans tegens de jonghste geseght: „betaelt dan nogh niet maer laet ons nogh een uur off anderhalff waghten, misschien dat wij nogh twee a drie galants bij ons krijgen”, waeromme deselve Juffrouwen hem comparant alsdoen nogh geen gelt en hebben gegeven, maer ondertusschen verscheijden malen uyt de vensters gekeecken, soo hij comparant heeft gezien, na de stad Rotterdam toe, dogh dat de jonghste Juffrouw ontrent de klokke halff drie ofte drie uren aen haer comparante Cornelia van Thiel haer verteerde heeft betaelt en sijn doen voorts deselve Juffrouwen vandaer wegh gegaen de Rottekade langhs na Rotterdam toe en dat weijnigh tijds na haer vertreck verscheijden jonge Messieurs, ja jongens, na de voorss. Juffrouwen sijn comen vragen en dat bij die occasie seeckere Messieurs, die dat maal mede ten huysen van hem comparant waren gecomen, seijden, dat sij de voorss. Juffrouwen in 't gaen na de voorss. stad de voorss. kade langhs hadden sien gaen, den een den anderen stoeyende en stoo-tende van de eene sijde des weghs tot de andere en dat, indien sij hadden geweten dat die Juffrouwen van dat ras waren off geselschap soghten, sij deselve soude hebben aengesproocken en hen daer bij gevoeght.

Verclarende den comparant wijders dat op Donderdag den 9en April 1676 des middachs tussen twaalf en een uren een Crooswijckse tent-schuyt ontrent sijn voorss. huys in de Rotte is aengecomen roeyen, daerinne waren twee Jufferen met een Monsieur, dewelcke aenleijden, uyt de schuyt op 't lant stapten en vervolgens in sijn comparants huys quamen, daer deselve door de voorss. Monsieur aen de hand geleijt wierden; dat de Juffrouwen waren die eijgen en selfde die daeghs te voren als voorss. is in sijn huys sijn geweest; dat de Monsieur een soode vis heeft gecommandeert en wijders wijn, soo brambose als andere mitsgaders bier en anders, te samen gegeten en gedroncken tot des namiddaghs de klokke tussen drie en vier uren, als wanneer enige Messieurs daer voorbij quamen, tegen de welcke (soo Maertje Cornelis, bejaerde ongehoude persoon ten dien eijnde hier mede comparerende, verclaert gezien te hebben), de Juffrouwen de eene

voor en de andere na, een glaas wijn in de hand uyt de venster staecken ende de voorss. Messieurs alsoo tarten off tot haer nodighden en dat oock ondertusschen (soo Grietge Dircx, laetst wed. van Jan Michielsz, die haar gesicht niet volcomen en heeft, hier ten dien eijnde mede comparerende verclaard), hande vol noten uyt de vensters op haar hoofd en om haar ooren sijn geworpen. Dat doen die selfde Messieurs wesende met hen drien mede in huys sijn gecomen na boven bij de voorss. Juffers ende eerste Monsieur die bij haer was gegaen; korts waerop deselve eerste Monsieur het gelagh dat hij met de voorss. Juffrouwen had verteert heeft opgenomen en de daervorens (mitsgaders voor nogh twee kannen wijn, een daarvan rood en een wit, die sij mede in de naervolgende tent-schuyt namen) afgesproocken en seijde als hij wederom quam te betalen tusschen de acht en negen guldens; waar naer de selve eerste Monsieur de voorss. Juffrouwen met de hoet in de hand beleeft uyt den huysse na een schuytje dat daer exprex van de stat Rotterdam gehaelt was, dat toekomt Arye Jansz., heeft geleijt, de Monsieur hem comparant en den sijnen die daer verders ontrent moghten wesen, beleefdelijck gegroet en de Juffrouwen met nijgen een afscheijt genomen ende vervolgens met het schuytje wegh gevaren, alles sonder dat sij comparanten enige de allermiste mishandelinghe, geweld, affront off oock misnoegen van de voorss. Juffrouwen hebben bespeurt. . .

Not. Archief inv. 830/69, d.d. 20 April 1676

MIDDEL TEGEN TANDPIJN

Neemt roet uyt de schoorsteen, lange peper, gember ende loock, dit alles in een linnen popken in wijn azijn gedaen, ende dat aen de tant gehouden.

OM VAN DE GEELZUCHT AF TE KOMEN

Neemt pierwormen ende snijt se in de Franse wijn en als ze haer slijm uytgespogen hebben, soo stoot se met rijnsche wijn kleyn: kleynst het dan door een doeck ende geeft den patient door den dagh daer van soo nu en dan een romer vol van te drinken.

(Receptenboek Dr Barent Hovius, 17de eeuw)